

mitment to the norms and values of the team. Informative and developmental components of each of the six sections of the training are described, requirements to the level of general education of personality in early youth age are found.

The training was tested in secondary schools. An approbation of the training «Psychological foundations of social development of a personality in early youth age» showed the expediency of its use in secondary schools. In the process of approbation the training succeeded to actualize the need for social self-determination, which indicates the achieving of high level of social development of personality in early youth age.

Key words: training, social development of a personality in early youth age, social valuable qualities.

Отримано: 27.01.2014 р.

УДК 159.922.6:316.46

А.І. Куриця, Д.І. Куриця

Взаємозв'язок прояву лідерських якостей з особливостями відповідальності студентів

А.І. Куриця, Д.І. Куриця. Взаємозв'язок прояву лідерських якостей з особливостями відповідальності студентів. Автор статті мав на меті висвітлити результати дослідження, спрямованого на визначення типів розвитку лідерських якостей у зв'язку з особливостями відповідальності у студентів. Для проведення дослідження було визначено інтегративні показники розвиненості відповідальності й інших лідерських якостей студентів за відповідними стандартизованими методиками. Показано, що співвіднесення даних показників дало можливість диференціювати 5 основних типів особистості залежно від вираженості лідерських якостей і відповідальності: пасивно-безвідповідальний, індивідуалістичний, ситуативний лідер (квазілідер), потенційний лідер, відповідальний лідер.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, відповідальність, пасивно-безвідповідальний, індивідуалістичний, ситуативний лідер (квазілідер), потенційний лідер, відповідальний лідер.

А.И. Курица, Д.И. Курица. Взаимосвязь проявления лидерских качеств с особенностями ответственности студентов. Целью данной статьи является описание результатов исследования, направленного на опреде-

ление типов развития лидерских качеств в связи с особенностями ответственности у студентов. Для проведения исследования были определены интегративные показатели развитости ответственности и других лидерских качеств студентов по соответствующим стандартизированным методикам. Соотнесение данных показателей позволило дифференцировать 5 основных типов личности в зависимости от степени выраженности лидерских качеств и ответственности: пассивно-безответственный, индивидуалистический, ситуативный лидер (квазилیدер), потенциальный лидер, ответственный лидер.

Ключевые слова: лидерство, лидерские качества, ответственность, пассивно-безответственный, индивидуалистический, ситуативный лидер (квазилідер), потенциальный лидер, ответственный лидер.

Постановка проблеми. Сучасні умови державотворення вимагають підготовки висококваліфікованих, енергійних, креативних та відповідальних фахівців. Багато з сьогоднішніх студентів вже завтракінчивши ВНЗ, сядуть за круглий стіл, де прийматимуть важливі рішення й вестимуть за собою творчу, здатну до вирішення складних завдань команду. Ефективність діяльності сучасного фахівця вимагає формування в нього лідерських якостей вже з перших днів становлення майбутнього спеціаліста, тобто зі студентських років.

Аналіз останніх досліджень. Проблема лідерства привертала до себе інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Вивченням різних аспектів лідерства займалися такі вчені, як: Г.М. Андреева, Е. Богардус, Р. Стогділл, Р. Хоуманс, І.С. Кон, Р.Л. Кричевський, Б.Д. Паригін, А.В. Петровський та ін.[1; 3; 4; 8; 9; 10; 12]

Останнім часом активно розвивається напрям досліджень з політичного лідерства, вивчається проблематика лідерства в контексті психології управління (Д.В. Ольшанський, Л.М. Карамушка та ін.) та гендерні аспекти лідерства (В.В. Москаленко) [2; 6; 7].

У сфері вікової і педагогічної психології актуальним є питання дослідження й розвитку лідерських якостей особистості (О.С. Чернишов, В.В. Ягоднікова, Н.О. Семченко та ін.) [10; 11; 12]. Причому проблема розвитку відповідальності як чинника лідерських якостей особистості саме в контексті вікового розвитку поки що залишається поза увагою науковців, попри те, що має як значну наукову актуальність і новизну, так і практичну значущість.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження, спрямованого на визначення типів розвитку лідерських якостей в зв'язку з особливостями відповідальності у студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення дослідження було визначено інтегративні показники розвиненості відповідальності й інших лідерських якостей студентів за відповідними стандартизованими методиками. З огляду на те, що окремі складові можуть давати різний внесок в організацію системи лідерських якостей та відповідальності, ми скористалися методом експертного оцінювання.

Даний метод було використано з метою виявити різницю внеску в організацію системи відповідальності й інших лідерських якостей різних їх складових. Для цього слід було визначитись з критеріями оцінки кожної зі складових, які утворюють лідерські якості і відповідальність студентів. Було обрано 2 критерії: критичність (відсутність складової, що вимірює методика, означає неможливість розвитку системи якостей, до складу якої вона входить) та вагомість (відсутність складової значує впливає на рівень розвитку системи якостей, до складу якої входить). Далі 10 експертам-психологам було запропоновано визначити частку кожної зі складових серед лідерських якостей та відповідальності.

Середні коефіцієнти за обома критеріями представлені в таблиці 1. Надалі показники досліджуваних якостей оцінювались за обома критеріями, відповідно і отримані оцінки сумувались окремо: 1) в межах лідерських якостей та 2) відповідальності.

Таблиця 1

Середні коефіцієнти оцінки складових відповідальності й інших лідерських якостей за критеріями критичності та вагомості

Складові особистісних якостей студентів як лідерів	Критерії	
	Критичність	Вагомість
<i>Лідерські якості:</i>		
Вираженість лідерських якостей (за методикою «Діагностика лідерських якостей»)	0,40	0,45
Комунікативні схильності	0,25	0,1
Організаційні схильності	0,35	0,45
<i>Відповідальність :</i>		
Інтернальність у міжособистісних відносинах	0,3	0,25
Інтернальність загальна	0,3	0,25
Соціальна відповідальність	0,1	0,15
Совісність	0,3	0,35

Таким чином було отримано інтегральні показники розвиненості відповідальності й інших лідерських якостей для кожного з 240 опитаних.

Співвіднесення рівнів вираженості інтегральних показників лідерських якостей з відповідними показниками відповідальності дало можливість диференціювати за кількістю 9 (3 рівні розвиненості лідерських якостей X 3 рівні розвиненості відповідальності) груп студентів, які відрізняються за співвідношенням досліджуваних якостей (рис. 1).

Відповідальність ↑	Індивідуалістичний тип 1 %	8%	Відповідальний лідер 6%
	2%	Потенційний лідер 58%	12%
	Пасивно-безвідповідальний тип 0%	13%	Ситуативний лідер 0%

Рис. 1. Групи студентів з різним рівнем розвитку відповідальності й інших лідерських якостей

Як бачимо з рис. 1, більша частина опитаних (84%) демонструє рівень розвитку відповідальності й інших лідерських якостей оптимальний і вищий середнього.

Найбільш чисельною виявилась група студентів з оптимальним рівнем розвитку лідерських якостей. Отже, у більшій половині опитаних (58%) на оптимальному рівні розвинені такі ознаки лідера, як комунікативні та організаторські здібності, совісність, соціальна відповідальність та інтернальність у міжособистісних відносинах та загальна. Для таких студентів характерна достатня стійкість до нових умов, самокритичність, але не завжди, часткова незалежність, надійність, але не в критичних ситуаціях. Такі студенти мають потенціал стати лідером, але не завжди цього досягають.

Другою за кількістю опитаних виявилась група студентів з низьким рівнем розвитку відповідальності та середнім рівнем розвитку лідерських якостей (13%). Для них характерною особливістю є екстернальний локус контролю у відносинах з людьми, низький рівень орієнтації на моральні цінності. Ці респонденти належать до одного з проміжних типів, який за окремими характеристиками наближається до типу «Ситуативний лідер».

На третьому місці за кількістю виявилась група студентів з середнім рівнем розвитку відповідальності і високим рівнем розвитку лідерських якостей (12%). Для них характерні висока комунікабельність та схильність до організаційної роботи при до-

статньому рівні розвитку совісності, соціальної відповідальності та інтернальності.

На відміну від попередніх груп, для 8% студентів характерний інтернальний локус контролю, високий рівень розвитку моральних орієнтацій і почуття морального обов'язку. Ці якості поєднуються з середнім рівнем розвитку лідерських якостей, що також дозволяє розглядати цю групу студентів як потенційних лідерів.

Примітним є те, що групи з низькими інтегральними показниками відповідальності і лідерства (індивідуалістичний, пасивно-безвідповідальний та ситуативний типи лідерів) є малочисельними або ж взагалі не представлені у цій вибірці.

Співставлення інтегративних показників розвиненості відповідальності й інших лідерських якостей дозволили виділити типи студентів за рівнем розвиненості названих особистісних якостей, але не дозволяють судити про наявність чи відсутність взаємозв'язків між ними. Тим більше, ця процедура не дозволяє показати системотвірну роль відповідальності в системі лідерських якостей студентів. Тому ми скористались методом факторного аналізу, про результати якого йтиметься далі.

Отже, що статистично довести взаємозв'язок, проаналізуємо результати факторизації усіх показників системи лідерських якостей, в тому числі і складових відповідальності. Нами передбачалась перевірка припущення про те, що складові відповідальності конституюють систему лідерських якостей студентів, отже, взаємопов'язані з більшістю її компонентів. Процедура факторного аналізу якраз дозволяє виявити структуру взаємозв'язків ознак (лідерських якостей, в тому числі – складових відповідальності), до того ж зменшивши їх вихідну кількість шляхом переходу до нових змінних – факторів. Була утворена матриця інтеркореляцій 61X240: 61 вихідна ознака (55 лідерських якостей, комунікативні та організаторські схильності, а також 4 індикатори відповідальності – інтернальність загальна та в міжособистісних відносинах, совісність і соціальна відповідальність) у 240 опитаних. Матриця підлягала обробці за допомогою аналізу головних компонент з varimax обертанням. Отримана матриця факторних навантажень уможливило сумарну інформативність отриманих 6 факторних структур. Найбільш могутніми виявились перші три фактори. Їх сумарна інформативність становить 0,697. Це означає, що виділені тільки три перші фактори пояснюють 70% сумарної дисперсії ознак – більше половини, що вважається прийнятним результатом [40].

Проінтерпретуємо отримані фактори. Фактор 1 має найбільшу вагу (33,16%). Його позитивний полюс визначається *позитивними полюсами* таких змінних, як інтернальність загальна, інтернальність у міжособистісних відносинах, чесність, справедливість, принциповість, сформованість власних переконань, послідовність, цілеспрямованість та *негативними полюсами* таких змінних, як безсовісність, відсутність почуття обов'язку (табл. 2).

Таблиця 2

Факторні навантаження першого фактора після обертання

Змінні	Вага
<i>інтернальність загальна*</i>	0,88
<i>інтернальність у міжособистісних відносинах</i>	0,86
<i>чесність</i>	0,76
<i>справедливість</i>	0,72
<i>принциповість</i>	0,69
<i>послідовність</i>	0,65
<i>цілеспрямованість</i>	0,57
<i>сформованість власних переконань</i>	0,50
<i>мудрість</i>	0,43
<i>безсовісність</i>	-0,70
<i>відсутність почуття обов'язку</i>	-0,54

* Примітка. Виділені курсивом – це складові відповідальності

Отже, на позитивному полюсі даного фактора – усвідомлена моральна совісність, а на негативному – безсовісна необов'язковість. Відповідно до нашої позиції у поясненні сутності відповідальності як усвідомленого особистістю обов'язку (підрозділ 1.4), цей фактор можна ідентифікувати як *фактор відповідальності – безвідповідальності*.

Фактор 2 обіймає 18,6% загальної дисперсії ознак. Його позитивний полюс утворений позитивними полюсами таких змінних, як комунікабельність, комунікативні схильності, організаторські схильності, організаторські здібності, доброзичливість, організованість, повага до інших, ораторські здібності, об'єктивність, дружність, веселий характер, життєрадісність, відвертість та *негативними полюсами* таких змінних, як хитрість, орієнтованість на думку інших, ввічливість (табл. 3).

Таблиця 3

Факторні навантаження другого фактора після обертання

Змінні	Вага
комунікабельність	0,90
комунікативні схильності	0,88
організаторські схильності	0,86
організаторські здібності	0,85
організованість	0,75
<i>повага до інших</i>	0,72
ораторські здібності	0,71
<i>доброзичливість</i>	0,70
об'єктивність	0,65
дружність	0,58
веселий характер	0,55
життєрадісність	0,54
відвертість	0,43
<i>орієнтованість на думку інших</i>	-0,68
<i>хитрість</i>	-0,55
ввічливість	-0,51

Отже, позитивний полюс другого фактора утворений суто соціально-психологічними якостями особистості, які дозволяють налагоджувати комунікацію в групі й організовувати її діяльність. На негативному полюсі – протилежні якості особистості. Тому даний фактор інтерпретований нами як *фактор комунікабельності організатора групових процесів – пристосовництво*.

Третій фактор (17,9% загальної дисперсії ознак) утворений на позитивному полюсі змінними, що означають самісні характеристики: лідерські якості, відповідальність у стосунках, почуття власної гідності, самостійність, самоконтроль, наполегливість, харизма (табл.4). Протилежний полюс фактора виявився досить суперечливим, оскільки утворений негативними полюсами таких змінних, які означають, з одного боку, соціальну безвідповідальність у суспільних відносинах, що корелює з неемпатійністю, а з другого – здатність усвідомлювати себе результатом власних зусиль: соціальна відповідальність, слідування обов'язку, здатність відчувати стан іншої людини, усвідомлення себе як результату обставин.

Таблиця 4

Факторні навантаження третього фактора після обертання

Змінні	Вага
Лідерські якості (за методикою «Діагностика лідерських якостей»)	0,90
почуття власної гідності	0,89
<i>самотійність</i>	0,88
<i>самоконтроль</i>	0,75
<i>наполегливість</i>	0,68
інтелектуальність	0,65
кмітливість	0,55
харизма	0,54
<i>соціальна відповідальність</i>	-0,85
<i>відповідальність у стосунках</i>	-0,65
<i>слідування обов'язку</i>	-0,63
<i>здатність відчувати стан іншої людини</i>	-0,55
<i>усвідомлення себе як результату обставин</i>	-0,51

На основі з отриманого суперечливого змісту фактора ми ідентифікуємо його як *фактор несформованої соціальної відповідальності лідера*.

Як бачимо з результатів факторного аналізу, лідерські якості і складові відповідальності студентів тісно взаємопов'язані, оскільки складові відповідальності беруть участь, хоч і різною мірою, але в утворенні усіх виявлених найбільш могутніх факторів (табл. 1-3). Якщо звернути увагу на те, що в ході факторного аналізу виділено три потужні фактори, два з яких (фактор 1 і фактор 3) за своїм змістом є факторами відповідальності, то можна стверджувати, що складові відповідальності відіграють важливу системотвірну роль у конституюванні системи лідерських якостей особистості студента. Вважаємо, що цей факт підтверджує наше припущення про те, що у юнацькому віці лідерські якості особистості у своєму розвитку набувають нових системних властивостей. Те, що саме моральні імперативи стають найвагомішими чинниками взаємозв'язків лідерських якостей між собою, доводить найбільша інформативність першого з факторів, утвореного майже на 100% з моральних цінностей. Вважаємо, що з орієнтацією на останні пов'язана здатність опитаних до свободи у прийнятті групових рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення в рамках суспільної моралі.

Скористаємося потенціалом факторного аналізу для перевірки надійності попередньо визначених емпіричним шляхом груп студентів з різним рівнем розвиненості досліджуваних якостей. Для цього нами взято до уваги числові значення перших двох факторів поза третім, найменш внутрішньо узгодженим і найбільш суперечливим, фактором, і співвіднесено їх з конкретними опитаними. В результаті отримано показники міри розвитку у студентів якостей, що корелюють з факторами 1 і 2, тобто міру розвитку відповідальності чи безвідповідальності (фактор 1) або міру розвитку комунікабельності та організаторських схильностей студентів. Співвіднівши значення факторів 1 і 2 за кожним з опитаних, ми отримали типи розвитку системи лідерських якостей у студентів у зв'язку зі складовими їх відповідальності, тобто – групи студентів з різним рівнем розвитку лідерських якостей у зв'язку з відповідальністю (рис. 2).

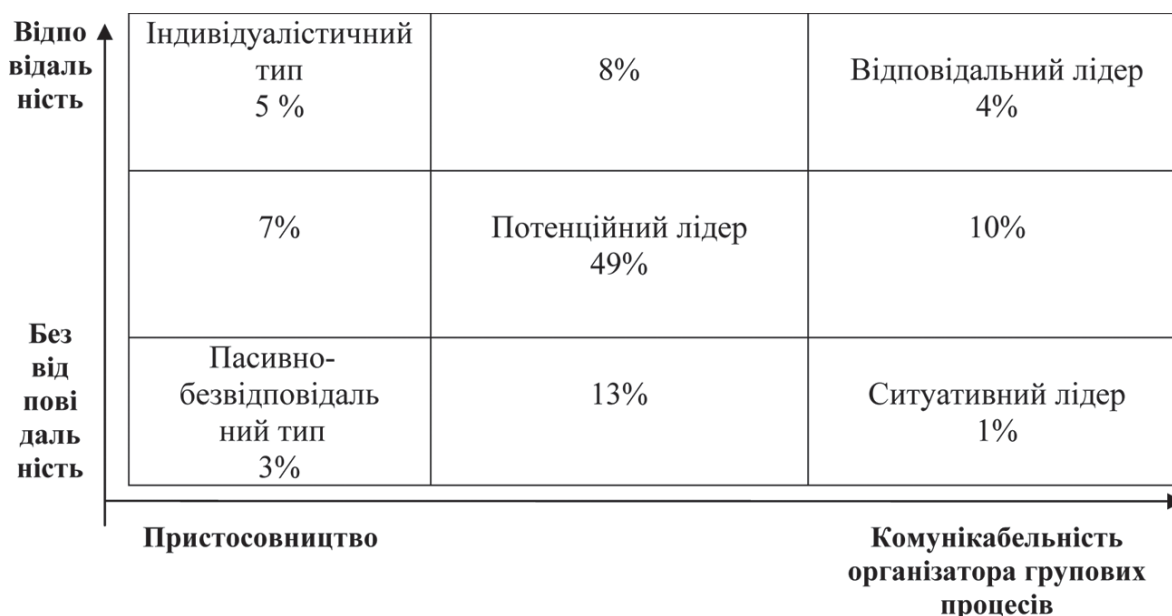

Рис. 2. Групи студентів з особливостями взаємозв'язків відповідальності з іншими лідерськими якостями

Як бачимо з рис. 2, половина опитаних (49%) демонструє оптимальний рівень розвитку лідерських якостей у зв'язку з відповідальністю. Важливим є те, що у половини опитаних на оптимальному рівні розвинений такий інтегральний показник відповідальності, як усвідомлена моральна совісність (що передбачає, перш за все, інтернальність особистості як загальну, так і у міжособистісних відносинах, чесність, справедливість, принциповість, сформованість власних переконань, послідовність, цілеспрямованість) та інтегральний показник розвиненості комунікативних і організаторських схильностей студентів, пов'язаний з їхніми со-

ціально-психологічними якостями, які дозволяють налагоджувати комунікацію в групі й організувати її діяльність. Привертає увагу і те, що групи студентів з вкрай низькими показниками відповідальності чи комунікативно-організаторських якостей є малочисельними (від 1% до 5%). При цьому студенти з середнім і високим рівнем розвитку відповідальності і комунікативно-організаторських якостей становлять разом 22 % від загальної кількості опитаних, являючи собою резерв потенційних лідерів студентських груп у вищих навчальних закладах. У цілому, як виявилось, співвідношення груп з особливостями взаємозв'язків відповідальності й інших лідерських якостей за кількістю опитаних майже співпадає зі співвідношенням груп студентів із різним рівнем розвитку відповідальності та інших лідерських якостей.

Висновки. Результати дослідження свідчать про те, що лідерські якості і складові відповідальності студентів тісно взаємопов'язані. На основі отриманих даних визначено типи розвитку лідерських якостей у зв'язку з особливостями відповідальності у студентів.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология : [учебник] / Г.М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 376 с.
2. Карамушка Л.М. Психологія управління : навч. посіб. / Л.М. Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
4. Кричевский, Р.Л. Психология лидерства : учеб. пособие / Р. Л. Кричевский. – М.: Статут, 2007. – 541 с.
5. Москаленко В.В. Гендерний аспект лідерства / В.В. Москаленко // Наукові праці МАУП / Ред. М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2002. – Вип. 4. – С. 12-15.
6. Ольшанский Д.В. Политическая психология / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
7. Парыгин Б.Д. Руководство и лидерство / Б.Д.Парыгин. – Л.: Ленингр. Гос. пед. ин-т им. А.И. Герцина, 1973. – 143 с.
8. Петровский А.В. К проблеме самоопределения личности в группе / А. В. Петровский. – М., 1972. – С. 149-154.
9. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Надія Олександрівна Семченко; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2005.

10. Чернышев А.С. Психологическая школа молодежных лидеров : уч. пос. / А.С. Чернышев, Ю.А. Лунев, Ю.Л. Лобков, С.В. Сарычев. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 275 с.
11. Ягоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вікторія Вікторівна Ягоднікова; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2006. – 215арк.; табл.
12. Stogdill R. M. Personal factors associated with leadership: A survey of the literature // Journal of Psychology. – 1948. – № 25.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Andreeva G. M. Social'naja psihologija : [uchebnik] / G.M. Andreeva. – М. : Aspekt Press, 2008. – 376 s.
2. Karamushka L.M. Psychologija upravlinnja : navch. posib. / L.M. Karamushka. – К. : Milenium, 2003. – 344 s.
3. Kon I. S. Psihologija rannej junosti: Kniga dlja uchitelja / I.S. Kon. – М.: Prosveshhenie, 1989. – 225 s.
4. Krichevskij, R.L. Psihologija liderstva : ucheb. posobie / R.L. Krichevskij. – М.: Statut, 2007. – 541 s.
5. Moskalenko V.V. Gendernyj aspekt liderstva / V.V. Moskalenko // Naukovi praci MAUP / Red. M.F. Golovatyj. – К.: MAUP, 2002. – Vyp. 4. – S. 12-15.
6. Ol'shanskij D.V. Politicheskaja psihologija / D.V. Ol'shanskij. – SPb.: Piter, 2002. – 576 s.
7. Parygin B.D. Rukovodstvo i liderstvo / B.D.Parygin. – L.: Leningr. Gos. ped. in-t im. A.I. Gercina, 1973. – 143 s.
8. Petrovskij A.V. K probleme samoopredelenija lichnosti v gruppe / A. V. Petrovskij. – М., 1972. – S. 149-154.
9. Semchenko N.O. Pedagogichni umovy formuvannja liders'kyh jakostej majbutnih uchyteliv u pozaaudytornij dijal'nosti : dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Nadija Oleksandrivna Semchenko; Harkivs'kyj nacional'nyj pedagogichnyj un-t im. G.S.Skovorody. – H., 2005.
10. Chernyshev A.S Psihologicheskaja shkola molodezhnyh liderov : uch. pos. / A.S. Chernyshev, Ju.A. Lunev, Ju.L. Lobkov, S.V. Sarychev. – М.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, 2005. – 275 s.

11. Jagodnikova V.V. Formuvannja lider's'kyh jakostej starshoklasnykiv v osobystisno orijentovanomu vyhovnomu procesi zagal'noosvitn'oi' shkoly : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Viktorija Viktorivna Jagodnikova; Pivdennoukrai'ns'kyj derzh. pedagogichnyj un-t im. K.D.Ushyns'kogo. – Odesa, 2006. – 215ark.; tabl.

A.I. Kurytsia, D.I. Kurytsia. The correlation between the leader qualities display and the features of students' responsibility. The article considers the results of the research, which are aimed at the appointing of types of leader's qualities development with regard to features of students' responsibility. The integrative factors of development of the responsibility and other leader's features of students on base of standardized methodologies were specified for the research. The correlation of the factors, which were got, gave a possibility to differentiate 5 main types of the personality, with dependence on the arrangements of evidence of leader's features and responsibility: passive and irresponsible leader, individualistic leader, situational leader (quasileader), potential leader and responsible leader. The type of Potential leader is the biggest. Factorization of all factors allowed to prove the function of the responsibility as a systemic feature with regard to the leader's qualities of students.

The study proved that the correlation between groups with features of responsibility's relationships and other leader's qualities coincides with the correlation between students' groups with different levels of responsibility and other leader's qualities in accordance with the number of respondents. The purpose of the article is to cover the results of research aimed at identifying the types of leader's qualities development in connection with the peculiarities of students' responsibility; the aim of the article was achieved. It is concluded that the results of the study suggest that leader's qualities and the students' responsibility components are closely interrelated. Based on the data the types of leader's qualities development in connection with the peculiarities of students' responsibility are defined.

Key words: leadership, leader's qualities, responsibility, passive and irresponsible leader, individualistic leader, responsible leader, potential leader, situational leader (quasileader).

Отримано: 17.01.2014 р.